

Η ΥΦΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ Ο ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ

Ἐπιχειρώντας νὰ ἐξιστορήσουν τὰ γεγονότα τοῦ καιροῦ τους οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ ἔχουν ἐπίγνωση ὅτι ἐπιχειροῦν ἔργο σοβαρό¹, ποὺ ἀπαιτεῖ πρώτα ἀπ' ὅλα ἀντικειμενικότητα καὶ φιλαλήθεια². Ὅλοι ἔχουν τὴν πεποίθηση, ὅτι συνεχίζουν τὴν παράδοση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὁμοτέχνων τους, καταγράφοντας ὅσα κρίνουν ἀξιοσημεῖωτα ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τους, ὥστε νὰ μὴ βυθιστοῦν στὴ λησμονιά³, ἀλλὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς δίδαγμα στὶς ἐπερχόμενες γενιές⁴. Ἐστὼ κι ἄν, ὅπως εἶναι φυσικό, βρίσκονται πρὸ κοντὰ στὸ πνεῦμα τῶν μεταγενέστερων Ἑλλήνων ἱστορικών, φιλοδοξοῦν, ὅπως ἐκεῖνοι⁵, νὰ μιμηθοῦν τοὺς κλασσικοὺς δημιουργοὺς τοῦ εἵδους, τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτο, τὸν καθαρὸν καὶ εὐκρινέα Ξενοφῶντα καὶ πρὸ πάντων τὸ

1. Ἀγαθίας, Γ' 1,3: 84, 9-10 (Keydell): ἡ γὰρ μοι ξυγγραφή, τοῦτο δὴ τὸ μέγιστόν τε καὶ σεμνότετον ἔργον.— Ἄννα Κομνηνή, I 2, 3: I 4, 25 (Leib): Ὅταν γὰρ τις τὸ τῆς ἱστορίας ἥθος ἀναλαμβάνῃ.— Ν. Χωνιάτης, 580, 95/5 (van Dielen): τὸ βέλτιστον χρῆμα, τὴν ἱστορίαν, καὶ κάλλιστον εὖρημα τῶν Ἑλλήνων, κ.ἄ..

2. Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν πολέμων I 1,4: 5, 11-13 (Haury-Wirth): πρέπειεν τε ἡγεῖτο ῥητορικῇ μὲν δεινότητα, ποιητικῇ δὲ μυθοποιίαν, ξυγγραφῇ δὲ ἀλήθειαν.— Ν. Χωνιάτης, 3 49/51: τέλος γὰρ σκοπιμώτατον τὴν ἀλήθειαν ἔχουσα καὶ τῆς τε ῥητορικῆς δεινότητος καὶ τῆς ποιητικῆς λογοποιίας ἀφροσύνα κατὰ διάμετρον καὶ τὰ τούτων ἐτι διωθεῖται χαρακτηριστικά.

3. Λήθης βυθοῖς· ἡ ἔκφραση, ποὺ ἀπαντᾷ στὰ προοίμια πολλῶν ἱστοριογράφων, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα βυζαντινὰ κείμενα (βλ. Ν. Β. Τωμαδάκης, «Βυθοὶ λήθης», Ἀθηνᾶ 64 (1960) 2-8), ὀφείλεται στοὺς ρητοροδιδασκάλους. Πβ. Σχόλια εἰς Ἀφθόνιον (RG II 624): συνεγράψατο γὰρ ἅπαντα ἡκριβωμένως Θουκυδίδης καὶ ἰδίαν ἐποίησάτο τέχνην τὰ τοῖς πρὸ αὐτοῦ πᾶσι πεποιημένα καὶ λήθης βυθοῖς οὐδὲν ὑπελείπετο συγχωθῆναι· φυλακὴ γὰρ τῶν τοιούτων τὰ τούτου συγγράμματα γέγονεν.

4. Λουκιανός, Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν, 63: χρὴ τοίνυν καὶ τὴν ἱστορίαν οὕτω γράφεσθαι σὺν τῷ ἀληθεῖ μᾶλλον πρὸς τὴν μέλλουσαν ἐλπίδα.

5. Λουκιανός, ἔνθ. ἀνωτ., 2: μᾶλλον δὲ Θουκυδίδαι καὶ Ἡρόδοτοι καὶ Ξενοφῶντες ἡμῖν ἅπαντες.

Θουκυδίδη, πού θεωρεῖται κανόνας τῆς ιστοριογραφίας, ὅπως καί στήν ὕστερη ἀρχαιότητα⁶.

Ὁ Θουκυδίδης εἶναι γιά τοὺς Βυζαντινοὺς, πού ἀγαποῦν τὸ σχῆμα κατ' ἐξοχήν, ὁ *Συγγραφεὺς* (δηλ. ὁ ἱστορικός), ὅπως ὁ *Ὀμηρος ὁ Ποιητής*, ὁ *Ἀριστοφάνης ὁ Κωμικός*, ὁ *Στράβων ὁ Γεωγράφος*, ὁ *Δημοσθένης ὁ Ρήτωρ*⁷. Ἀπὸ τὸν Πρίσκο καί τὸν Προκόπιο μέχρι καί τὸν ἱστορικὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' Κριτόβουλο οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τὸν Ἀθηναῖο ἱστορικό. Διαιροῦν τὸ ἔργο τους σὲ ὀκτὼ βιβλία⁸, χρονολογοῦν κατὰ *θέρη* καί *χειμῶνας*⁹, μιμοῦνται τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περιγράφει τὶς μάχες¹⁰ καί τὶς ἐπιδημίες, τοὺς λοιμούς¹¹, συνθέτουν δημηγορίες¹² ἢ δανεῖζονται γλωσσικὰ στοιχεῖα, λέξεις, γραμματικὸς τύπος καί φράσεις τῆς ἀρχαίας ἀθίδος, ὅπως ἐς ἀντὶ εἰς, *ξυγγραφή* ἀντὶ *συγγραφή*¹³, *αἰεὶ* ἀντὶ *ἀεί*, *τετάχεται*¹⁴ κ.ά., ἐπειδὴ νομίζουν ὅτι ἀρμόζουν περισσότερο στὸ ὕφος τοῦ ἱστορικοῦ¹⁵. Παρ' ὅλα αὐτὰ ποτὲ δὲ φτάνουν στὴ δουλικὴ μίμηση, ὅπως ὁ *Θουκυδίδου* *ζηλωτής* *ἄκρος*¹⁶, πού διακωμωδεῖ ὁ Λουκιανός.

Ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖται *ρήτωρ*, δηλ. πρότυπο λογοτεχνικῆς ἔκφρασης, ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ὅπως καί πολλοὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες

6. Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, *Περὶ Θουκυδίδου* 2: 464, 22 ἐ. (Usher): *τολμῶμεν ἀποφάνειν Θουκυδίδην τῶν ἀπάντων κράτιστον τῶν ἱστοριογράφων...* (τὸν ὁποῖον καθιέρωσαν) *τῶν ἐπιφανεστάτων φιλοσόφων τε καὶ ῥητόρων* (μικρυταί)..., *οἱ κανόνα τῆς ἱστορικῆς πραγματείας ἐκεῖνον ὑποτίθενται τὸν ἄνδρα καὶ τῆς περὶ τοὺς πολιτικούς λόγους δεινότητος ὄρον*.

7. Δοξοπάτρου, *Ὀμιλαί εἰς Ἀφθόνιον*, (RG II) 515: ὥσπερ ὁ *συγγραφεὺς* *συγγραφέα* ὁ *Ἀφθόνιος* τὸν *Θουκυδίδην* *φῆσι κατὰ τὸ ἐξαίρετον, ὥσπερ καὶ ποιητὴν τὸν Ὀμηρόν* *φαιμεν πολλῶν καὶ ἄλλων πεφνηότων καὶ ῥήτορα ὁμοίως τὸν Δημοσθένην οὐκ ὀλίγων πεφνηότων τῶν ῥητόρων*.

8. Πρίσκος, Προκόπιος, Σιμοκάττης.

9. Κριτόβουλος, 36-38: 501 (Reinsch).

10. Ἰδιαίτερα τὴν πολιορκία Πλαταιέων. Βλ. Θουκ. II 75. H. Hunger, *Die Hochsprachliche profaneliteratur der Byzantiner*, I, München 1978, 284.

11. *Αὐτόθι*, 269.

12. Ν. Β. Τωμαδάκης, «Αἱ παρὰ Κριτοβούλῳ δημηγορίαι Μωάμεθ Β'», *Ἀθηνᾶ* 56 (1952) 62. — Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Ἐσωτερικαὶ ἐπιδράσεις τοῦ Θουκυδίδου ἐπὶ τὸν Κριτόβουλον», *Ἀθηνᾶ* 65 (1961) 158-168. — H. Hunger, «Thucydides bei Johannes Cantacuzenus, beobachtungen zur Mimesis», *JÖB* 25 (1976) 181-193. — Ἡ δημηγορία Ἀθηναίων καὶ Μηλίων (Θουκ. V 84-113) χρησιμεύει ὡς πρότυπο γιὰ νὰ ἐκφραστῇ τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου.

13. Ἀγαθίας, Γ' 1,3: 84, 9-10. — Προκόπιος, VIII, 8, 2. — Κριτόβουλος, 3, 11, 12, 2-3 κ.ά.

14. Σιμοκάττης, 178, 28 (De Boor).

15. Ἀγαθίας, Γ' 5, 7: 89, 18-19: *ἡμᾶς δὲ οὐδέν, οἶμαι, τὸ κωλῶν... τῇ ἀρχαιοτάτῃ χρῆσθαι προσηγορίᾳ, ἐπεὶ καὶ ξυγγραφή μάλλον προσήκει*.

16. Λουκιανός, *Πῶς δεῖ ἱστορίαν*..., 15.

πεζογράφοι καὶ ποιητές¹⁷. Τὴν Θουκυδίδου σεμνότητα θεωρεῖ πρότυπο ρητορικοῦ ὕφους ὁ Ἰώ. ὁ Χρυσόστομος¹⁸. Ἡ ἱστορία, τὸ μέγιστόν τε καὶ σεμνότατον ἔργον¹⁹, ἀπαιτεῖ τὸ σεμνὸν ὕφος²⁰ τοῦ κανόνα τῆς ἱστοριογραφίας. Ἡ τε Θουκυδίδου δεινότης καὶ τὸ Δημοσθένους... μεγαλόφωνον μόλις θὰ ἀρκοῦσαν στὸ Νικηφόρο Βρυέννιο²¹, γιὰ νὰ ὑμνήσει τὰ κατορθώματα τοῦ πεθεροῦ του, Ἀλεξίου τοῦ Α'. Ἀναμφισβήτητα ὁ Θουκυδίδης συμβάλλει στὸν ὕφολογικὸ ἀρχαῖσμὸ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν ἀπὸ τὸν Εὐνάπιο μέχρι τὸν Κριτόβουλο.

Πῶς ὅμως ἀξιολογεῖ τὸ Θουκυδίδη ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ, σπουδαῖο κεφάλαιο τῆς βυζαντινῆς πνευματικῆς παρουσίας; Τί γράφουν γι' αὐτὸν οἱ Βυζαντινοὶ φιλόλογοι, συνεχιστὲς τῆς παράδοσης τῶν φιλολόγων τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων καὶ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος;

Διαβάζουμε στὴ Σούδα: Οὔτος, ὁ Θουκυδίδης, ἀνὴρ ἦν πολὺς ταῖς τέχναις, κάλλει λόγων καὶ ἀκριβεῖα πραγμάτων καὶ στρατηγίαις καὶ συμβουλίαις καὶ πανηγυρικαῖς ὑποθέσεσιν²². Ὁ Βυζαντινὸς λεξικογράφος ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ βιογράφο τοῦ Θουκυδίδη Μαρκελλῖνο: πολὺς γάρ <ὁ> ἀνὴρ τέχναις καὶ κάλλει λόγων καὶ ἀκριβεῖα πραγμάτων καὶ στρατηγικαῖς συμβουλαῖς καὶ πανηγυρικαῖς ὑποθέσεσιν²³. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ βιογράφο τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ ἀσφαλῶς εἶχε ὕπ' ὄψει καὶ ἔργα προγενέστερων λεξικογράφων, ὅπως τὸν Ὀνοματολόγον τοῦ Ἡσυχίου, ποὺ ἔδωσε πολλὰς βιογραφικὰς πληροφορίες στὸν πατριάρχη Φώτιο.

17. Ὁ αὐτός, *Λεξιφάνης* 22: μέτιθι ἐπὶ τοὺς ῥήτορας καὶ τῇ ἐκείνων φωνῇ συντραφεῖς ἐπὶ τὰ Θουκυδίδου καὶ Πλάτωνος ἐν καιρῷ μέτιθι. — Ἐρμογένης, RG III, 1-445. — Θωμᾶς Σχολαστικός, Ἀ. Πλ. 315:

Ῥητορικῆς φιλέω τρεῖς ἀστέρας, οὐνεκα μοῦνοι
πάντων ῥητήρων εἰσὶν ἀρειότεροι
σεῖο πόνοιν φιλέω, Δημόσθενες· εἰμὶ δὲ λίην
καὶ φιλαριστείδης καὶ φιλοθυκυδίδης.

Καὶ ὁ Φώτιος (κώδ. 158): εἰλικρινοῦς δὲ καὶ καθαροῦ καὶ ἀττικοῦ λόγου κανόνας καὶ σταθμὰς καὶ παράδειγμά φησιν ἄριστον Πλάτωνά τε καὶ Δημοσθένην μετὰ τοῦ ῥητορικοῦ τῶν ἐννέα χοροῦ, Θ ο υ κ υ δ ῖ δ η ν τ ε καὶ Ξενοφῶντα... τῶν μέντοι κωμῶδων Ἀριστοφάνη.

18. PG, 48, 660.

19. Ἀγαθίας, Γ' 1, 3: 84, 9-10.

20. Ν. Χωνιάτης, 3, 52: τὸ σεμνὸν ἡ ἱστορία καὶ τὸ αἰδεσιμον ἐπισύρηται. — Πβ. Δημήτριος Φαληρεὺς, *Περὶ ἐρμηνείας*, ὅ ἐστι περὶ φράσεως, 19: τὸ σεμνὸν τε ἔχουσα καὶ ἱστορικὸν ἐκ τῆς ἀπλότητος.

21. Ν. Βρυέννιος, 73, 8-9 (Gautier).

22. Α. Θουκυδίδης (Adler).

23. Ἐκ τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ Θουκυδίδου καὶ τῆς τοῦ λόγου ιδέας, I (Stuart Jones - Powell) 1.

Στὴ *Βιβλιοθήκη ἢ Μυριόβιβλο*²⁴ ὁ λόγιος πατριάρχης, ἂν καὶ σχολιάζει 280 κώδικες πεζῶν συγγραφέων, ποὺ ἔζησαν ἀπὸ τὸν Ε' π.Χ. αἰώνα ('Ηρόδοτος, Κτησίας) μέχρι καὶ τὸν Θ' μ.Χ. (Σέργιος ὁ 'Ομολογητής), παραλείπει τὸ Θουκυδίδη, ὅπως τὸν Πολύβιο, τὸν Πλούταρχο καὶ τοὺς φιλοσόφους Πλάτωνα καὶ 'Αριστοτέλη. Παρόλο ὅμως ποὺ ἡ *Βιβλιοθήκη* δὲν περιέχει κώδικα ἀφιερωμένο στὸ ἔργο τοῦ 'Αθηναίου ἱστορικοῦ, ὁ Θουκυδίδης ἐπαινεῖται καὶ ἐπικρίνεται σὲ πολυάριθμα κριτικά σημειώματα τοῦ Φωτίου, ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἔργα ἄλλων συγγραφέων, κυρίως ἱστορικῶν. Στὸν κώδ. 60 ὁ Φώτιος κρίνοντας τὸν 'Ηρόδοτο γράφει: 'Ιωνικῆς δὲ διαλέκτου κανὼν ἂν οὗτος εἴη, ὡς ἄττικῆς Θουκυδίδης²⁵. 'Ο 'Αθηναῖος ἱστορικὸς θεωρεῖται ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸ λόγιο πρότυπο ἄττικοῦ λόγου· ἐπαινεῖται γιὰ τὸ ἀπέριττο ἀλλὰ μεγαλοπρεπὲς ὕφος του καὶ γιὰ τὴν ἱκανότητά του νὰ συνθέτει δημηγορίες. Στὸν κώδικα 82 διαβάζουμε γιὰ τὸν ἱστορικὸ Δέξιππο: ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττός τε καὶ ὄγκῳ καὶ ἀξιῳματι χαίρων, καὶ (ὡς ἂν τις εἴποι) ἄλλος μετὰ τινος σαφηνείας Θουκυδίδης²⁶. Στὸν κώδικα 71 λέγεται γιὰ τὸ Δίωνα τὸν Κάσσιο: "Ἐστι δὲ τὴν φράσιν μεγαλοπρεπῶς τε καὶ εἰς ὄγκον διεσκευασμένος, ὅτι καὶ μεγάλων ἔργων ἐννοίας ἀπαγγέλλει... ἐν δὲ γε ταῖς δημηγορίαις, ἄριστος καὶ μιμητὴς Θουκυδίδου, πλην εἴ τι πρὸς τὸ σαφέστερον ἀφορᾷ. Σχεδὸν δὲ κἀν τοῖς ἄλλοις Θουκυδίδης ἐστὶν αὐτῷ ὁ κανὼν²⁷. "Ἐμμεσα στὰ δύο τελευταῖα σημειώματα ὁ Θουκυδίδης ἐπικρίνεται ὡς ἀσαφής, γνῶρισμα ποὺ ἀποδίδουν ὅλοι στὸ ὕφος τοῦ 'Αθηναίου ἱστορικοῦ²⁸.

"Ἄν ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ τὸ ὕψηλὸ ὕφος εἶναι κατὰ τὸ Βυζαντινὸ λόγιο ἀπαραίτητα στὸ συγγραφέα, γιὰ νὰ περιγράψῃ ἔργα μεγάλα, ἐξίσου ἀναγκασία εἶναι καὶ ἡ σαφήνεια²⁹. Διαβάζουμε φυλλομετρώντας τὴ *Βιβλιοθήκη*: σαφὴς τε γὰρ καὶ ὕψηλός καὶ ἀπέριττος (κώδ. 31)²⁹, οὔτε λίαν σαφὴς (κώδ. 38)³⁰, καθαρὸς καὶ σαφὴς (κώδ. 43)³¹. Πολὺ πιὸ ἀπαραίτητη θεωρεῖ ὁ Φώτιος τὴ σαφήνεια γιὰ τὰ ἔργα ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου, ποὺ ἀπευθύνονται σὲ

24. Photius Bibliothèque, I-VIII, ἔκδ. R. Henry, Paris 1959-1977.

25. *Αὐτόθι*, I 58.

26. *Αὐτόθι*, I 188.

27. *Αὐτόθι*, I 105.

28. Μαρκελλῖνος 56: ἔστι δὲ τὴν ἰδέαν καὶ τὸν χαρακτῆρα μεγαλοπρεπῆς... ἐμβριθῆς τὴν φράσιν, ἀσαφὴς τὴν διάνοιαν διὰ τὸ ὑπερβατοῖς χαίρειν. — 'Ερμογένης (RG III 397): ὁ τοῖνον Θουκυδίδης... βούλεται μὲν γάρ... σεμνὸν εἶναι τὸν λόγον αὐτῷ... ἐπὶ τὸ ἀσαφέστερον. — Διον. 'Αλικ., *Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως*, 10: ἡ μὲν ἀμετρία τῆς ἐξαλλαγῆς ἀσαφῆ ποιεῖ τὴν λέξιν αὐτοῦ.

28α. G. L. Kustas, «The Literary Criticism of Photius», *Ἑλληνικά* 17 (1962) 165.

29. Φώτιος, *ἔνθ' ἀνωτ.*, I 18.

30. *Αὐτόθι*, I 23.

31. *Αὐτόθι*, I 27.

πλατύτερο κοινὸ καὶ ὄχι στὸ στενὸ κύκλο τῶν λογίων. Γράφει γιὰ τὸν Κλήμη (κώδ. 126): ἀπλοῦς δὲ κατὰ τὴν φράσιν καὶ σαφής ἐστι καὶ ἐγγὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἀπεριέργου χαρακτήρος· καὶ γιὰ τὸν Πολύκαρπο (κώδ. 126): μετὰ σαφηνείας καὶ ἀπλότητος κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἐρμηνείας τύπον³².

Ἀπ' ὅλα αὐτὰ διαφαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Φωτίου γιὰ τὸ ἰδεώδες ὕφος τοῦ ἱστορικοῦ συγγραφέα. Τὴ διατυπώνει ὁμοῦ καὶ ὁ Ἰδιος καθαρὰ σχολιάζοντας. Στὸν κώδ. 78 γράφει γιὰ τὸν ἱστορικὸ Μάλχο: ἔστι δὲ ὁ συγγραφεὺς... εἴ τις ἄλλος κατὰ συγγραφὴν ἱστορίας ἄριστος, καθαρὸς, ἀπείριτος, εὐκρινής, λέξεων ταῖς ἀνθηροτάταις καὶ εὐσήμοις καὶ εἰς ὄγκον τινα ἀνηγμέναις χρώμενος³³. Στὸν κώδ. 31: πάντων τῶν εἰρημένων κατάλληλον φράσιν τῇ ἱστορίᾳ μᾶλλον οὗτος ἐπέθηκε· σαφής τε γὰρ καὶ ὑψηλὸς καὶ ἀπείριτος³⁴. Καὶ στὸν κώδ. 95: ἔστι δὲ τὸν λόγον ὁ συγγραφεὺς σαφής τε καὶ καθαρὸς, καὶ λέξεσι λόγῳ συγγραφικῶς προποῦσαις χρώμενος³⁵. Ψέγονται ὅσοι ἱστορικοὶ δὲν ἔχουν τὸ πυκνὸ ὕφος τοῦ Θουκυδίδη, ὅπως τὸ σύγγραμμα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Βασιλείου τοῦ Κίλικος (κώδ. 42) ἐν πλήθει λόγων ὀλίγην συνάγον ἱστορίαν³⁶ ἢ ὁ Εὐνάπιος (κώδ. 77) καὶ τροπαῖς μὲν κέχρηται παραβόλως, ὅπερ ὁ τῆς ἱστορίας οὐκ ἐθέλει νόμος³⁷.

Ὅχι ἀπαραίτητο, ὅπως ἡ σαφήνεια, οὐσιῶδες ὁμοῦ γνώρισμα τοῦ ὕφους τοῦ ἄξιου ἱστορικοῦ συγγραφέα εἶναι κατὰ τὸ λόγιο πατριάρχη καὶ τὸ ἡδύ, δηλ. τὸ εὐχάριστο στὴν ἀνάγνωσιν ἢ στὴν ἀκρόασιν. Στὸν κώδ. 46 διαβάζουμε γιὰ τὸ Θεοδώρητο τὸν Κύρου: σαφής δὲ ἐστὶν ἐν ἅπασιν τὴν φράσιν, ὡς εὐκρινής καὶ καθαρὸς, καὶ οὐκ ἀμοιρῶν τοῦ ἡδέος³⁸ καὶ γιὰ τὸ Ζώσιμο (κώδ. 98): ἔστι τὴν θρησκείαν ἀσεβής... σύντομος δὲ καὶ τὴν φράσιν εὐκρινής τε καὶ καθαρὸς, οὐδὲ τοῦ ἡδέος ἀπωκισμένος³⁹.

Ὁ Βυζαντινὸς ἀναγνώστης, ἄνθρωπος μεσαιωνικὸς, ἀρέσκεται στὸ παράδοξο καὶ τὸ θαυμαστό· αὐτὸ φαίνεται στὰ καθαρὰ βυζαντινὰ λογοτεχνικὰ δημιουργήματα, τὴν ἀγιολογία καὶ τὴ χρονογραφία. Φυσικὸ λοιπὸν εἶναι νὰ προτιμᾷ ἀπὸ τὸν κριτικὸ ἱστορικὸ Θουκυδίδη τὸν μελιχρὸν Ἡρόδοτο⁴⁰. Τὸ εὐχάριστο ἄλλωστε ὕφος τοῦ πατέρα τῆς ἱστορίας ἐπαινοῦν καὶ οἱ λόγιοι τῆς

32. *Αὐτόθι*, II 98-99.

33. *Αὐτόθι*, I 161.

34. *Αὐτόθι*, I 18.

35. *Αὐτόθι*, II 48.

36. *Αὐτόθι*, I 27.

37. *Αὐτόθι*, I 159.

38. *Αὐτόθι*, I 32.

39. *Αὐτόθι*, II 65.

40. Ἰω. Τζέτζης (C. Hude, *Scholia in Thucydidem ad optimos codices collata*, Lipsiae 1927, ἀνατ. 1973) E 17 297,29.

ύστερης ἀρχαιότητος, πού χρησίμευαν ὡς πρότυπα ὑπολογικῆς κριτικῆς γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς γράφει γιὰ τὸν Ἡρόδοτο: καὶ παρεσκεύασε τῇ κρατίστῃ ποιήσει τὴν πεζὴν φράσιν ὁμοίαν γενέσθαι πειθοῦς τε καὶ χαρίτων καὶ τῆς εἰς ἄκρον ἡκούσης ἡδονῆς ἔνεκα⁴¹. καὶ ὁ Ἑρμογένης: καὶ τῶν ἱστορικῶν δὲ ἐν πρώτοις Ἡροδότου διὰ τοῦτο ἐμνήσθημεν, ὅτι πανηγυρικώτερος καὶ ἡδίων οὐ Θουκυδίδου μόνον, ἀλλ' ἴσως ἀπάντων ἐστὶ τῶν οὕτω γράφειν λόγους προελομένων ὅσο γιὰ τὸ Θουκυδίδῃ: βούλεται... σεμνὸν εἶναι τὸν λόγον αὐτῶ... φαίνεται δὲ ὑπερβαίνων τοῦτο⁴². Ὁ Τζέτζης στὶς Χιλιάδες ἀποκαλεῖ τὸν Ἡρόδοτο: Ἰάδος ἀρχαίης ἱστορίας πρῶτανιν. Παρόμοια γνώμη ἐκφράζει καὶ ὁ Φώτιος (κώδ. 72): ὁ δὲ τοῦ Ἡροδότου λόγος, ταύτῃ τε καὶ τῇ ἄλλῃ τοῦ ἔπους δυνάμει καὶ τέχνῃ, κανὼν ἐστὶν Ἰωνικῆς διαλέκτου^{42a}. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς γράφει ὅτι: ἢ γέ τοι Θουκυδίδου λέξεις καὶ <ῆ> Ἀντιφῶντος τοῦ Ῥαμνουσίου τῷ μὲν καλῶ διατρέπουσιν, οὐχ ἡδύνουσι δὲ τὴν ἀκοήν⁴³. Ὁ μακίστωρ τῶν ρητόρων θαυμάζει: παρὰ δὲ Θουκυδίδου τὸ ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, καὶ παρὰ μὲν Ἡροδότου τὴν παναρμόνιον εὐρυθμίαν⁴⁴. Ὁ Μιχαὴλ Ἱταλικὸς ἐξαίρει τὴν Θουκυδίδου σεμνότητα ἀλλὰ καὶ τὴν Ἡροδότου γλυκύτητα⁴⁵. Ἀλλωστε καὶ ὁ περιώνυμος, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητο⁴⁶, Θουκυδίδης πιθανολογεῖ γιὰ τὰ γραφόμενά του: καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερεπέστερον φανεῖται⁴⁷.

Ὅσα παράδοξα καὶ θαυμαστά ἐξιστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος προσδίδουν στὸ ὕφος τοῦ γλυκύτητα, πού τέρπει τοὺς πολλοὺς, καθόσον, ὅπως διδάσκει ὁ Ἑρμογένης⁴⁸, ἐννοιοι μὲν γλυκύτητος αἶ τε μυθικαὶ καὶ αἱ ταύταις ὁμοιοὶ καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου του: οἷά ἐστιν ἅπαντα τὰ Ἡροδότου⁴⁹. Τοῦτο ὅμως δὲ σημαίνει ὅτι εἶναι καὶ ἀνώτερος ἀπὸ τὸ Θουκυδίδῃ, πού ἀπευθύνεται τοῖς λίαν σοφοῖς κατὰ τὸ Μαρκελλῖνο⁵⁰. Ὁ Φώτιος (κώδ. 60) γράφει γιὰ τὸν

41. Διον. Ἀλ., *Περὶ Θουκ.*, 23.

42. Ἑρμογένης, *Περὶ Θουκυδίδου*, RG III 396-397.

42a. Φώτιος, *ἐνθ' ἀνωτ.*, I 133.

43. *Περὶ συνθήκης τῶν τοῦ λόγου μερῶν*, 3 (RG V 598). Πβ. G. Aujac, «Michel Psellos et Denys d'Halicarnasse», *REB* 33 (1975) 261-263.

44. Τοῦ ὑπερίμου Ψελλοῦ λόγος σχεδιασθεὶς πρὸς Πόθον βεστάρχην ἀξιῶσαντα αὐτὸν γράφει περὶ τοῦ θεολογικοῦ χαρακτῆρος, 1, 11-12 (A. Mayer, *BZ* 20 (1911) 48).

45. Πρὸς τὸν Πρόδρομον, 60, 31 (Gautier): καὶ τὴν Ἡροδότου γλυκύτητα μετὰ τοῦ στρυφνοῦ τῆς Θουκυδίδου σεμνότητος παρεμφαίνοντες: — Καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης, σὲ ἐπιστολῇ του (Α' 46, 59-60): Ἡρόδοτος ἱστορίαν μετὰ χαρίτων συγγράφων, Θουκυδίδης ἐντάξει βάρος τῇ ἱστορίᾳ εἰδώς.

46. *Περὶ Θεμάτων* 6, 26: 91, 26 (Pertusi): καθὼς Θουκυδίδης ὁ περιώνυμος γράφει.

47. Θουκυδίδης, I 22, 4.

48. *Περὶ Ἰδεῶν*, α', RG III 194, 17-18.

49. *Περὶ γλυκύτητος*, 314, 6.

50. *Βίος Θουκυδίδου*..., 35: ἀσαφῶς δὲ λέγων ὁ ἀνὴρ ἐπίτηδες, ἵνα μὴ πᾶσιν εἴη βα-

Ἡρόδοτος: κέχρηται δὲ μυθολογίαις καὶ παρεκβάσει πολλαῖς, δι' ὧν αὐτῷ ἢ κατὰ διάνοιαν γλυκύτης διαρρεῖ, εἰ καὶ πρὸς τὴν τῆς ἱστορίας κατάληψιν καὶ τὸν οἰκείον αὐτῆς καὶ κατάλληλον τύπον ἐνίοτε ταῦτα ἐπισκοτεῖ⁵¹. Πολὺ πῶς κατηγορηματικὸς ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς γράφει: ὁ τοῦ Λύξου τὰ χεῖριστα τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς ἱστορίαις παραλαμβάνων⁵²... "Ἄν καὶ στὸ ἔργο του *Περὶ Ῥητορικῆς* ὁ μαῖστωρ τῶν ρητόρων διδάσκει ὅτι ἀπαραίτητα γνωρίσματα τοῦ ὕφους ἱστορικοῦ συγγραφέα εἶναι σαφήνεια καὶ μέγεθος καὶ κεκαλλωπισμένη γοργότης⁵³, θεωρεῖ τὸ Θουκυδίδην τὸν κατ' ἐξοχὴν ἱστορικό⁵⁴, παρότι ἐπισημαίνει ἀδυναμίες τοῦ ἔργου του ὅπως: καὶ *Θουκυδίδης* βαθὺς μὲν τὴν γνώμην κὰν ταῖς δημηγορίαις μάλιστα, ἄλλα ἐπ' ἄλλοις νοήματα ἐπιστοιβάζων καὶ συντιθέμενος, ἄδων δὲ καὶ οὗτος τὸν ἐπιτάφιον παρήλλακται τῆς ιδέας καὶ καταβαίνει πολὺ τῆς οἰκείας δυνάμεως⁵⁵.

Ἡ κριτικὴ τοῦ Ψελλοῦ, ὅπως καὶ τοῦ Φωτίου, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη μελετητῶν⁵⁶, ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ εἵδους. "Ἄν καὶ ζοῦν σὲ διαφορετικὸ κοινωνικοπολιτικὸ περιβάλλον, οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι ἀξιολογοῦν τὸν Ἀθηναῖο ἱστορικὸ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς κριτικῆς τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεά, τοῦ Ἑρμογένη, τοῦ Ψ. Λογγίνου⁵⁷ κ.ἄ., ἀποβλέποντας περισσότερο στὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου καὶ ὅχι στὰ ἐσωτερικά⁵⁸. Δανεῖζονται τὴν ὁρολογία τοῦ Ἑρμογένη, γιὰ νὰ διατυπώσουν τίς ἀπόψεις τους, γιὰτὶ ἔχουν μαθητεύσει μὲ τὰ προγυμνάσματά του, ὅπως καὶ μὲ τὸ ἔργο τοῦ ὁμοτέχνου τοῦ Ἀφθονίου. *Εἴτα* τίς αὐτῷ παραβαλεῖ τὸν Ἡρόδοτον; ἀνθρωπιέται ὁ Ἀφθόνιος⁵⁹, ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν διηγεῖται πρὸς ἡδονήν, ὁ δὲ πρὸς ἀλήθειαν ἅπαντα φθέγγεται· ὅσον δὴ τὸ πρὸς χάριν τοῦ πρὸς ἀλήθειαν ἔλαττον, τοσοῦτον Ἡρόδοτος τοῦ Θουκυδίδου καλῶν ἀπολείπεται. Καὶ στὸ ἔργο τοῦ σχολιαστῆ τοῦ Ἀφθονίου, Δοξαπατρῇ ἢ Δοξοπάτρου⁶⁰: συγγραφέα ὁ Ἀφθόνιος τὸν Θουκυδίδην φησὶ κατὰ τὸ ἐξαίρετον, ὥσπερ καὶ ποιητὴν τὸν Ὀμηρόν

τός..., ἀλλὰ τοῖς λίαν σοφοῖς δοκιμαζόμενος παρὰ τούτοις θαυμάζεται. — Πβ. Διον. Ἀλ., Περὶ Θουκυδίδου 50 καὶ AP IX 583, 3.

51. Φώτιος, *ἐνθ'* ἀνωτ., I 58.

52. *Χρονογραφία*, VI 24: 270, 11-13 (Impellizzeri - Criscuolo).

53. RG, V 698, 14 ἐ.

54. *Χρονογραφία*, VI 73: 318, 10.

55. *Περὶ Ῥητορικῆς*, ἐνθ' ἀνωτ.,

56. E. Orth *Die Stilkritik des Photios*, Leipzig 1929. — Πβ. Photius, *Bibliothèque I*, XXII ὑπ. 1.

57. *Περὶ ὕφους*, 22, 25, 38 (Russel).

58. G. L. Kustas, «The Literary Criticism...», 132-133.

59. *Προγυμνάσματα*, RG I, 90.

60. Ὀμιλία εἰς Ἀφθόνιον, RG II, 515.

φαμεν καίτοι πολλῶν καὶ ἄλλων πεφνηότων καὶ ῥήτορα τὸν Δημοσθένην οὐκ ὀλίγων πεφνηότων τῶν ῥητόρων.

Στὰ προσφιλῇ του ἔμμετρα σχόλια σὲ ἱαμβικὸ στίχο ὁ Ἰω. Τζέτζης⁶¹ συγκεντρώνει, ὅσα μειονεκτήματα καταλογίζει στὸ Θουκυδίδη ἢ ὑφολογικὴ κριτικὴ, χωρὶς νὰ διστάσει, παίζων ὅπως πάντα, νὰ χρησιμοποίησει λέξεις κάθε ἄλλο παρὰ σεμνές⁶².

Ἦδει μὲν εἰς γοργύραν, ὦ Θουκυδίδη,
τοὺς Ἀττικοὺς ῥῖπαί σε σὺν τῷ βιβλίῳ,
οὐκ ὀστρακίζειν Θρακικοῖς σε τοῖς ὄροις.

οὐχ ἱστορῶν φαίνῃ γὰρ ἂ προύβη πάλαι,
5 κρύπτων δὲ μᾶλλον ἂ παρήξεν ὁ χρόνος,
τῷ σῶ σκοτεινῷ καὶ ξυλώδει τοῦ λόγου.

ἐγὼ γὰρ αὐτός, ὅσπερ ἐγγράφω τάδε,
Τζέτζης κατειδὼς ἱστορας πόσας βίβλους
πράξεις τε πάσας ἅς τὰ νῦν αὐτὸς γράφεις,
10 ὥσπερ διοβλῆς καὶ κατεβρονημένους
τοῖς οἷς ἔγραψας λοξισυστρόφοις λόγοις
μνήμης ἀπασῶν ἐστερήθην ἀθρόως.
τί γὰρ τις ἄλλος τῶν ἀνιστόρων πάθοι;

τὸν ἱστοροῦντων τεχνικὸν λόγον νόει
15 σαφῇ μετ' ὄγκου, πειστικόν, γλυκὺν ἄμα,
καὶ γόργον, οὗ χρή, πῇ δὲ καὶ μῆκος φέρειν.

Ὁ Θουκυδίδης λοιπόν, κατὰ τὸ Βυζαντινὸ σχολιαστή, ἀπέτυχε ὡς ἱστορικὸς γιατί τῆς ἱστορίας εἰς σκοπὸς ὁ πρῶτος σαφῶς δηλῶσαι καὶ φανότατα ἐμφανίσει τὸ πρᾶγμα, ὅπως γράφει ὁ Λουκιανός⁶³.

Τὸ ἐπίθετο σκοτεινός, ποὺ ἀπαντᾷ δυὸ φορές στὰ Σχόλια τοῦ Τζέτζη στὸ Θουκυδίδη⁶⁴, ὀφείλεται κι αὐτὸ στοὺς προγενέστερους ἐκπροσώπους τῆς

61. C. Hude, Scholia in Thucydidem, ...433. — Πβ. B. Baldwin, «Tzetzes on Thucydides», *BZ* 75 (1982) 313-316 — W. B. Stanford, «Tzetzes farewell to Thucydides», *GR* 11 (1941-1942) 40-41.

62. Στις Ἀλληγορίες στὴν Ὀδύσσεια (στίχ. 33) ἀποκαλεῖ τὴ σχολιάστρια Δημῶ: γύναιον κομπολάκυνθον ψευδυψηγορογράφον!

63. Πῶς δεῖ ἱστορίαν..., 44.

64. E 17 297,23: τὸ τὸ δ' αὖ σκοτεινόν...

λογοτεχνικῆς κριτικῆς, Δημήτριο τὸ Φαληρέα καὶ Διονύσιο τὸν Ἀλικαρνασσέα, ποὺ παρομοιάζουν τὸν Ἀθηναῖο ἱστορικό μὲ τὸ σκοτεινὸ φιλόσοφο Ἡράκλειτο⁶⁵. Ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ἀκόμα διαπιστώσει, ἂν ὁ Τζέτζης πρῶτος χαρακτηρίζει τὴ γλώσσα τοῦ Θουκυδίδη *ξύλινη* (στίχ. 6) ὅπως καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τῶν Σχολίων του:

τὸ δ' αὖ σκοτεινὸν καὶ περιξυλὸν λόγον

καὶ πιδό κατάω:

τοῦτον χρεὼν δ' ἦν τῆς δρυὸς καὶ τοῦ ξύλου
υἷον καλεῖσθαι, τὸν ξυλουργοῦντα λόγοις,
οὐ τὸν μελιχρὸν Ἡρόδοτον ἐν τοῖς λόγοις⁶⁶.

Ὁ Baldwin⁶⁷ ὑποθέτει ὅτι ὁ Τζέτζης ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἀπολλωνίου (AP II 275) ὅπου ξύλινος νοῦς ἀποκαλεῖται ὁ Καλλίμαχος. Πιθανότερο ὅμως εἶναι νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τοὺς ρητοροδιδασκάλους^{67a}. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς *ξύλινη*, ποὺ ἀποδίδεται στὴ γλώσσα ὁμοτέχνων ἀπὸ συγχρόνους μας ἀνθρώπους τῶν Γραμμάτων, εἶναι πολὺ πιδό παλὺς ἀπ' ὅσο φανταζόμαστε. Ὁ Βυζαντινὸς λόγιος χρησιμοποιεῖ τὸ σπάνιο ἐπίθετο *διοβλής*, *κεραυνόπληκτος*, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὴν ἀμηχανία του ἐμπρὸς στὸ περίτεχνο ὕφος τοῦ Θουκυδίδη, ἂν καί, κατειδῶς ἱστορας πόσας βίβλους (στίχ. 8) γνωρίζει καλὰ ὅσα ἐξιστορεῖ ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικός. Τὸ ὕφος ὅμως τοῦ Θουκυδίδη, τόσο περίπλοκο⁶⁸ ὥστε νὰ μοιάζει μὲ τὸ ὕφος τῶν χρησμῶν⁶⁹, ἀναγκάζει τὸ Τζέτζη νὰ τοῦ ὑπενθυμίσει σὲ δύο στίχους, ποιῆς ἀρετὲς πρέπει νὰ ἔχει ὁ λόγος τοῦ καλοῦ ἱστορικοῦ, συνοψίζοντας τὰ διδάγματα τῶν προγενέστερων φιλολόγων^{69a}. Ὁ τεχνικὸς λόγος τῶν ἱστοροῦντων πρέπει νὰ εἶναι σαφής,

65. Δημ. Φαληρεὺς, *Περὶ ἐρμηνείας...*, 192: ὥσπερ τὰ Ἡρακλείτου καὶ γὰρ ταῦτα σκοτεινὰ ποιεῖ τὸ πλεῖστον ἡ λύσις.— Διον. Ἀλικ., *Περὶ Θουκυδίδου* 46: τῶν Ἡρακλειτείων σκοτεινῶν ἀσαφεστέραν ἔχει τὴν δήλωσιν. Πβ. 32: σκοτεινῶς περιτέφρασται καὶ 52: ἡ πάντα λυμαιομένη τὰ καλὰ καὶ σκότον παρέχουσα ταῖς ἀρεταῖς ἀσάφεια.

66. E 17 297, 23, 27-29.

67. «Tzetzes on Thucydides...», 314.

67a. RG, II 395: ὑπόξυλοι σοφισταί.

68. σοῖς περιστροφῶις λόγοις (σ. 79, στίχ. 3). Πβ. Διον. Ἀλικ., *Περὶ Θουκ.*, 33: πεπλεγμένη λέξις καὶ 27: τὸ φορτικὸν τῆς λέξεως καὶ σχολίων καὶ δυσπαρακολούθητον. ἐπίσης 24 κ.ἄ.

69. λοξοσυστρόφοις λόγοις (στίχ. 11). Πβ. Ἀπόλλων Λοξίας καὶ ἡ Κασσάνδρα ἀποκαλεῖται λοξοτρόχῃς (AP IX 191, 4).

69a. Ἀρεταὶ τῆς διηγήσεως (ποὺ εἶναι μέρος τοῦ πολιτικοῦ λόγου) εἶναι: σαφήνεια, μεγαλοπρέπεια (ὄγκος), ἡδονὴ (γλυκύτης) συντομία (γοργότης). Πβ. καὶ Σχόλια εἰς Ἀ-φθόνιον, RG, II 583.

ἀλλὰ καὶ μεγαλοπρεπής⁷⁰, καθόσον, ὅπως διδάσκει ὁ Ἑρμογένης: ἀναγκαῖόν ἐστι τῷ σαφεῖ μέγεθος τε προσεῖναι πάντως καὶ ὄγκον τινὰ καὶ ἀξίωμα· παρὰκειται γὰρ τῷ σφόδρα σαφεῖ τὸ εὐτελές⁷¹. Μεγαλεῖον ἐν τοῖς σχήμασι. πρέπει νὰ ἔχει ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ κατὰ Δημήτριον τὸν Φαληρέα⁷², ὥστε νὰ εἶναι ὑψηλὸς καὶ ὄγκον ἔχων κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἴδιου καὶ ἄλλων θεωρητικῶν τῆς λογοτεχνίας⁷³ καὶ ὅχι ἰσχνός⁷⁴, ὅπως ὁ λόγος τοῦ Ξενοφῶντος. Ἰσχνὸς δὲ τὴν φράσιν... καὶ μιμητὴς ὡς ἀληθῶς Ξενοφῶντος, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Φώτιο (κῶδ. 58) ὁ Ἀρριανός⁷⁵. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέρριτος καὶ ἰσχνός⁷⁶ ὁ Ἀππιανὸς (κῶδ. 57). Ὁ λόγος ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ πρέπει νὰ εἶναι καὶ πειστικὸς καθόσον κάθε τέχνη διδασκαλικὴ καὶ πειστικὴ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη⁷⁷. Ὅποιος ἐπιθυμεῖ νὰ διδάξει, κατὰ τὸν ἀρχαῖο φιλόσοφο, πρέπει καὶ μὴ δοκεῖν λέγειν πεπλασμένως ἀλλὰ πεφνκτόως (τοῦτο γὰρ πιθανόν, ἐκεῖνο δὲ τούναντιον⁷⁷). Ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ, κατὰ τὸν Πολύβιο, ἦταν διδάξαι καὶ πείσαι.⁷⁹ Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς κρίνει ὅτι τὸ ὕφος τοῦ Ἡροδότου ἦταν γεμᾶτο πειθοῦς τε καὶ χαρίτων⁸⁰. Καὶ ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Τζέτζης σὲ ἄλλο σχόλιό του γράφει:

τίς ἱστοροῦντων ἀκριβὴς κανὼν, μάθε·
σαφὴς μετ' ὄγκου καὶ ταχύς, πειθοῦς γέμων⁸¹.

Ὡς καλὸς μαθητὴς τοῦ Ἀφθονίου ὁ Βυζαντινὸς λόγιος ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι πειστικὸς ὁ ἱστορικός, διότι πιθανότης ἢ τῶν πραγμάτων διασκευὴ ἐπαγομένη πρὸς πειθὴ τοὺς ἀκούοντας⁸². Πρέπει ὅμως νὰ εἶναι καὶ γοργός, ὅπως διδάσκει ὁ Ἑρμογένης· γοργότητι γὰρ ἐναντιὸν τὸ ἀνειμένον καὶ ὑπτιον⁸³. Ὁ Φώτιος

70. Διον. Ἀλικ., *Περὶ συνθέσεως* 18.

71. *Περὶ ἀξιώματος* τοῦ λόγου καὶ μεγέθους, RG III 217-218.

72. *Περὶ Ἑρμηνείας*, 65. Πβ. 45: μεγαλοπρεπές.

73. *Αὐτόθι*, 77: οὕτω γὰρ ἔξει τὸν ὄγκον.

74. Μακρελλῖνος, *Βίος Θουκ.*, 39: τριῶν δὲ ὄντων χαρακτηρῶν φραστικῶν, ὑψηλοῦ, ἰσχνοῦ, μέσου..., παρὲς τοὺς ἄλλους ἐξήλωσε τὸν ὑψηλόν, ὡς ὄντα τῇ φύσει πρόσφορον τῇ οἰκείᾳ καὶ τῷ μεγέθει πρέποντα τοῦ τοσούτου πολέμου.— Πβ. Δημ. Φαλ. 77: σαφής, λιτὴ καὶ εὐκαταφρόνητος!!

75. Φώτιος, I 52.

76. *Αὐτόθι*, I 50.

77. *Ῥητορικὴ* 1355 b 28.

78. *Αὐτόθι*, 1404 b 18-20.

79. *Ἱστορίαι*, 2, 56, 11.

80. *Περὶ Θουκυδίδου*, 23.

81. E 17 297, 25-26.

82. *Σχόλια εἰς τὰ Ἀφθονίου Προγυμνάσματα*, RG II 584.

83. *Περὶ γοργότητος*, RG III, 295, 8-9.

(κώδ. 159) γράφει γιὰ τὸν Ἰσοκράτη: ἦθος καὶ ἀλήθεια καὶ γοργότης οὐδὲ μέτεισιν αὐτῷ⁸⁴. Τὴν ἴδια ἔννοια ἐκφράζει ὁ Τζέτζης σὲ ἄλλο σχόλιο μὲ τὸ ἐπίθετο ταχύς: σαφὴς μετ' ὄγκου καὶ ταχύς⁸⁵, χαρακτηρισμὸς ποὺ ἀποδίδει στὸ Θουκυδίδη ὁ Λουκιανός: τάχος ἐπὶ πᾶσι χρήσιμον... μᾶλλον δὲ ὁ Θουκυδίδης... εἶση γὰρ οὕτω τὸ τάχος καὶ ὡς φεύγοντος ὅμως ἐπιλαμβάνεται αὐτοῦ τὰ γεγενημένα πολλὰ ὄντα⁸⁶. Τέλος μὲ τὴ φράση μῆκος φέρειν ὁ Τζέτζης ὑπαινίσσεται εἰρωνικὰ δύο χωρία τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ: α') ὅσα ἐν μήκει λόγων ἂν τις διέλθοι⁸⁷ (ποὺ λέγει ὁ Ἑρμοκράτης δημηγορῶντας κατὰ τὴν ἐκχειρίᾳ Καμαριναίων καὶ Γέλας) καὶ β') οὔτε... λόγων μῆκος ἄπιστον παρέξομεν⁸⁸ (ποὺ λέγουν οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις στοὺς Μηλίους) τῶν ὁποίων τὸ δυσνόητον ἀποδίδει στὴν πυκνότητά τοῦ ὕφους, ἀκολουθώντας καὶ σ' αὐτὸ τὸ Διονύσιο τὸν Ἀλικαρνασσεά⁸⁹. Παρόμοιες ἀρνητικὲς κρίσεις διατυπώνει ὁ Τζέτζης καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῶν Σχολίων του στὸ Θουκυδίδη καταλογίζοντάς του πανουργία καὶ σολοικισμό:

Τζέτζης σολοικίζουσιν ἐντάττει λόγοις
οὐκ οἶδα ἀπτίκισμα τουτοῖ λέγειν.
οὕτω γράφων δὲ σοῖς περιστροφῶν λόγοις,
πέφευγας ὅσον κρίνειν σε τεχνικῶς θέλει.
πηλὸς λιθουργῶν συγκαλύπτει φανλίαν,
γραφῆς σκότος δὲ τοὺς σολοίκους τῶν λόγων⁹⁰.

κρίνοντας ὅμως καὶ ὁ ἴδιος ὅτι ὑπερβάλλει, ἀποφασίζει νὰ εἶναι πιὸ ἐπιεικὲς σὲ ἄλλο σχόλιό του:

λοιπὸν τὰ πολλὰ σὼν παρατρέχων λόγων
τὰ συμφανῇ σύμπασιν ἐγγράφω μόνα·
σὲ γὰρ σολοικίζοντα πικρὸν δεικνύειν⁹¹.

Ὁ Τζέτζης δὲν εἶναι βέβαια ὁ πρῶτος ποὺ διαπιστώνει σολοικισμοὺς στὸ ὕφος τοῦ Θουκυδίδη. Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸ σχολιαστὴ ἀρχαῖο Γραμματικοί,

84. *Ἐνθ' ἀνωτ.*, II 121.

85. E 17 297, 26.

86. *Πῶς δεῖ ἱστορίαν...*, 56-57.

87. Θουκυδίδης, IV 62.

88. *Αὐτόθι*, V 89.

89. *Περὶ Θουκυδίδου*, 48-49, (ὅπου ἐπικρίνεται ἡ δημηγορία τοῦ Ἑρμοκράτους) καὶ 38-39 (ὅπου ὅσα λέγει ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς πρὸς τοὺς προβούλους τῶν Μηλίων κρίνονται ἄξια βαρβάρων βασιλέων).

90. E 19 298, 8-13.

91. *Αὐτόθι*, 18-20.

ὅπως ὁ Ἡρωδιανός⁹², ἀντλοῦν παραδείγματα συντακτικῶν σφαλμάτων ἀπὸ τὸ ἔργο του καὶ κριτικοὶ τῆς λογοτεχνίας, ὅπως ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς⁹³, ἐπικρίνουν τὸ ὕφος του ὡς σολοικοφανές.

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ὀργανικὴ σχέση μόνο μεταξὺ τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ιστοριογραφίας, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς θεωρίας τῆς ιστοριογραφίας. Μελετώντας τὸ Θουκυδίδη μὲ τὰ γυαλιὰ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι διακρίνουν ἀρετὲς καὶ μειονεκτήματα στὸ ἔργο του. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Θουκυδίδης εἶναι ὁ μόνος πρὸ Χριστοῦ ἱστορικός, ποὺ εἰκονίζεται κατὰ τὴν ὕστεροβυζαντινὴν περίοδο σὲ ναοὺς πόλεων⁹⁴ καὶ μονῶν⁹⁵ μὲ τὴν προσωνομία "Ἑλλήν Θουκυδίδης ὁ φιλόσοφος"⁹⁶. Ὁ Ἀθηναῖος λοιπὸν ἱστορικός, ὅπως καὶ ἄλλοι ἐξωθεν σοφοί⁹⁷, δὲν ἦταν γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς μόνο πρότυπο ὕφους ἀλλὰ καὶ ἥθους.

92. *Περὶ σολοικισμοῦ* (Boissonade AG III) 257: καὶ παρὰ Θουκυδίδη κεῖται "εἰς τὸ ἡραῖον ἐκαθέζοντο".

93. *Περὶ Θουν.*, 29: σχολιὰ καὶ δυσπαρακολούθητα καὶ τὰς τῶν σχηματισμῶν πλοκάς σολοικοφανεῖς ἔχοντα — Πβ. 24.

94. Προφήτης Ἡλίας Σιατίστης κ.ἄ.

95. Ἰβήρων ("Ἀγ. Ὅρος), Γόλας (Λακωνία), Φιλανθρωπητῶν (λίμνη Ἰωαννίνων) κ.ἄ.

96. Κ. Σπετσιέρης, «Εἰκόνες Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίαις», *ΕΕΦΣΠΑ* ΙΔ' (1963-1964) 386-458. — Μ. Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου *ΔΧΑΕ*, Δ', 6 (1972) 67-81 — Ἀ. Λουκόπουλος, «Ἡ ἀναγέννηση τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐξεικόνιση Ἑλλήνων φιλοσόφων στὶς ἐκκλησίες τῆς Μολδαβίας», *Ἀρχαῖα Χρονικά* 39 (1986) 11 ἐ.

97. Ἀπολλώνιος, Ἀριστοτέλης, Γαληνός, Θουκυδίδης, Κλεάνθης, Ὅμηρος, Πλάτων, Πλούταρχος, Πυθαγόρας, Σίβυλλα, Σόλων, Σοφοκλῆς, Σωκράτης, Φίλων, Χίλων.